

Salget af stamhuset Nørholms fæstegods 1861-79

samt fideikommiskapitalens anbringelse
1874-1917

*Nogle studier i Nørholms arkiv
af gårdejer Laurids Pedersen, Ovnbøl.*

Det var den fremtrængende pengeøkonomi, der gav det gamle fæsteforhold mellem herremænd og bønder et skud for boven. Først sælger kronen sine jordbesiddelser. Landet var forarmet af de mange krige, og riget fattedes penge. Kongemagtens voksende krav om skatter tvang mange herremænd til at realisere deres bøndergods — og andre gjorde det af ideelle grunde. Bøndernes interesse for køb af fæstegårdene veksler fra egn til egn — og fra tid til anden. Efter et udstrakt godssalg i slutningen af 17 hundredtallet kommer der en stagnation under pengekrisen efter århundredskiftet. Men selvejet lokkede selvfølgelig, og anvendelsen af rede penge baade her og der førte med sig, at dristigheden overfor det nye blev større. Og det tidsafsnit, hvor den danske bonde for første gang i fuld udstrækning møder pengeøkonomien er både en interessant og meget betydende periode i vor bondestands historie.

Tiden er særlig interessant derved, at herremændenes økonomiske hold på bondestanden faktisk går i opløsning ved salget af bøndergodset. For trods forskellige forhold på de forskellige egne lykkedes det ikke for herremændene at sætte sig fast som kreditorer overfor de tidligere fæstebønder. Men selvejkøbene skulle jo finansieres, og det er dette forhold, som nærværende artikel tager sigte på ved en omtale af bortsalget af fæstegodset under stamhuset Nørholm.

H. K. Kristensen har i sin bog »Øster Horne Herred« omtalt Nørholm og fortrinsvis Nørholms navnkundigste ejer Andreas Charles Teilmanns forhold til sine fæstebønder. — Her vil vi begrænse os til det rent økonomiske, og grundlaget herfor er arkivsager fra Nørholm, som baron Rosenørn Lehn har givet mig tilladelse til at hjemlåne, nemlig: Matrikelsfortegnelse, jordebøger og rentelister vedrørende fideikommiskapitalen, samt en fortegnelse over taxation og bortsalg af fæstegodset.

Der bliver også i det følgende foretaget en begrænsning i tid, idet jeg ser bort fra det salg af bøndergods, der har fundet sted før den almindelige taxation i 1859. — Etatsraad A. C. Teilmann handlede jo med sine gårde — købte og solgte som det kunne falde for — og jeg er derfor klar over, at der findes adskillige gårde, som er købt til selveje længe før det store salg af bøndergods fra 1861 til 1879.

Da A. C. Teilmann i 1790 oprettede stamhuset Nørholm omfattede det ialt 880 tønder hartkorn fordelt med $56\frac{1}{2}$ td. h. på hovedgården, $26\frac{3}{4}$ t. h. under Lunderup og 15 t. h. til Agerkrog samt 277 bøndergårde og bol, der tilsammen havde 646 tønder hartkorn. — Teilmann, der på det landbrugs-

faglige område var en af datidens dygtigste landmænd, var en afgjort modstander af mange af de reformplaner, der fra højere sted blev fremsat i slutningen af det 18. århundrede til løsning af bøndernes trange forhold.

H. K. Kristensen bemærker om ham, at han trods fremskridtsiver på visse områder var reformpartiernes talentfuldeste og behændigste modstander, og det er et interessant træk i Vestjyllands landbrugshistorie, at A. C. Teilmann opretter stamhuset Nørholm med dets udstrakte jordtilliggende på en tid, hvor bevægelsen for fæstegårdenes overgang til selveje faktisk når et højdepunkt.

I slutningen af 17 hundredtallet solgtes der landet over en mængde bøndergods til fæstebønderne. Almindelig pengenød drev mange godsejere til at sælge ud og andre gjorde det af ideelle grunde. De mange selvejekøb formidledes i flere tilfælde ved storspekulantens optræden som godshandlere. Oprettelsen af den kongelige kreditkasse samt de store udlån fra embedsmændenes almindelige enkekasse (jvnf. Sigurd Jensen: Fra patriarkalisme til pengeøkonomi!) satte mange fæstebønder istand til at overtage deres gårde. Og endelig måtte herremændene, hvor de evnede det lade en del af købesummen stå i gårdene. Men der gik ikke mange år efter oprettelsen af A. C. Teilmanns stamhus, inden landet kom ud i så alvorlige økonomiske vanskeligheder, at selvejekøbene blev indstillet. Statsbankerotten 1814 og den påfølgende inflation satte en sådan skræk i både regering, godsejere og fæstebønder, at det var først under de forbedrede økonomiske forhold i 1830'erne, at der atter kom gang i selvejekøbene.

Efter A. C. Teilmanns død overtoges stamhuset

af hans søsterdatter Christine Marie Wormskjold og hendes mand Christian Rosenørn og efter dem arvede deres datter Ingeborg Christiane Rosenørn Teilmann godset. Om disse to slægtled gælder det, at der herskede det bedste forhold mellem stamhusbesidderne og fæstebønderne — og dette gode forhold har selvfølgelig været medvirkende til, at selvejekøbet af Nørholms bøndergods først blev aktuelt så forholdsvist sent.

Ifølge Nørholms jordebog omfattede Nørholms bøndergods omkring 1850 682 tønder hartkorn omregnet efter den nye matrikel — fordelt i 14 forskellige sogne:

Sogn	td.	Hartkorn			Afgifterne beregnet i penge			Antal gårde
		sk.	fj.	alb.	rigsd.	mark.	skill.	
Grimstrup	1	7	3	1 $\frac{3}{4}$	20	3	0	1
Fåborg	2	7	3	1 $\frac{1}{2}$	20	3	0	1
Starup	3	5	1	2 $\frac{1}{2}$	32	3	3	1
Øse	126	2	3	1 $\frac{1}{2}$	1332	7	6	39
Næsbjerg	85	2	2	2 $\frac{1}{2}$	1087	1	8	33
V. Nebel	5	0	0	0	56	4	0	2
Varde lands.	45	4	1	1 $\frac{1}{4}$	519	1	8	16
Janderup	9	5	3	2	107	2	11	3
Oksby	4	2	0	$\frac{1}{2}$	32	0	0	2
Thorstrup	65	3	2	$\frac{1}{2}$	748	0	10	29
Horne	94	6	0	1 $\frac{1}{4}$	872	1	6	31
Tistrup	75	0	0	2	721	4	1	27
Hodde	75	5	3	1 $\frac{3}{4}$	806	3	0	21
Ansager	86	1	2	1 $\frac{1}{2}$	863	5	13	31
Ialt:	682	0	1	2	7221	0	3	237

Afgifternes omregning i penge er foretaget i 1856, efter påbudet om, at fæstebønderne kunne forlange at få deres hoveriydelser afgjort med klingende mønt i stedet for sliddet på hovmærkerne. »Afgifterne beregnet i penge« er da fæstebøndernes samlede ydelser af såvel penge som kornlandgilde samt hoveri.

Salget af Nørholms bøndergods er et af de sidste større godssalg her i landet. Og når det er sket så sent, har det sin årsag i, at fæstebetingelserne har været rimelige, og forholdet til godsejerne godt, så bønderne ikke har presset på. Og selve stamhuset har ikke været i trang for salg. Men den politiske og økonomiske udvikling førte med sig, at fæstegodsvæsenet med dets hoveriforpligtelser og andre afhængighedsforhold omkring midten af det 19. århundrede måtte anses for at være en forældet besiddelsesform, der havde overlevet sig selv. Forskellige reformer og forordninger i forbindelse med grundloven i 1849 gjorde bønderne under Nørholm modne til en forandring — og det samme kan vel siges om stamhusets besidder, der 1858 faktisk blev en anden, idet herredsfoged, senere kammerherre, kultus- og justitsminister C. P. Rosenørn-Teilmann da blev administrator og 1861 ved frk. Rosenørn-Teilmanns død besidder af stamhuset. Allerede 1859 bliver der foretaget en almindelig taxation af bøndergodset. Hver gård bliver vurderet og ansat til en pris, som bønderne kan overtage den til.

Denne taxation bærer i høj grad præg af at være herremandens eget værk. Og den modtages da også med megen utilfredshed blandt fæstebønderne, hvilket fremgår af en henvendelse, som 106 fæstebønder sender deres herskab efter et møde, der har været afholdt i Hodde den 5. februar 1861. — Skrivelsen er glimrende affattet, saglig og uden krybende underdanighed:

»Deres højvelbårenhed har tilbudt Nørholms fæstere deres fæstegårde til selvejendom. Vi kunne ikke andet end udtale vor tak derfor, dersom der kunne ske en anden ordning i betingelserne og

navnlig købesummen. Thi at denne forældede, mangelfulde fæsteindretning, som ikke svarer til nutiden, burde afskaffes, derom er vist alle enige.

Det er i denne anledning, at vi undertegnede fæstere allerærbødigst vove at andrage om, at få en nedsættelse i den pris, der er forlangt for fæstegårdens overgang til selvejendom, en pris der er så høj, at renten af denne sum går til den tredobbelte, for flere til den firedobbelte større udgift end den der nu svarer af gårdene, og det er vist kun enkelte, der uden stor betænkelighed herpå kan gå ind, uden at udsætte sig for at ruinere sig selv. Også fra anden side betragtet synes vi, at prisen er for høj, thi såvidt os bekendt er den højeste pris for bøndergods som på de bedre egne er overgået til selvejendom kun 700 rigsdaler eller lidt over pr. tønne hartkorn, og paa flere godser derunder, og her går prisen jo op til 10-11-1200 rigsdaler og derover pr. tønne hartkorn.

Den anden betingelse, som De efter flere fæsteres udsagn har stillet, at vore børn kunne få gårdene i fæste imod at svare foruden indfæstning, en forhøjet årlige landgilde, lig renten af den forlangte købesum, er måske mere betænkelig for os at gå ind på, som den første.

Vi kunne ikke tilbageholde, at udtale vor bekymring for fremtiden. På Nørholms gods er det jo bestandigt gået således, at børnene på billige betingelser har fået gårdene i fæste efter forældrene, og vi er heri blevne så trygge, at vi har behandlet vore fæstegårde som selveje gårde. Thi vi have anvendt ikke ubetydelige pengesummer, som vi ellers kunne have sammensparet, til at opføre gode og solide bygninger, til at opdyrke og kultivere vore jorder. Alt i håb om at kunne overlade det

til vore børn og det ville gøre os ondt, om betingelserne skulle blive så svære, at vi i denne henseende skulle vorde skuffede.

Vi håbe, at Deres højvelbårenhed ikke vil tage os det fortrydeligt op, at vi ganske åbent og ligefrem udtale vor mening og at De vil tage nævnte sag, der er af så stor betydning, og hvorpå så manges ve og vel beror under fornyet overvejelse.«

p. t. Hodde, den 5. febr. 1861.

Underdanigst.

(Underskrevet af ialt 106 fæstebønder).

Nu skal man selvfølgelig i en historisk årbog være forsigtig med at lade fantasien spille — men når alle disse fæstere fra de vidt udstrakte sogne har sat hverandre stævne i Hodde kro, så kan man være sikker på, taxationen af fæstegårdene har sat sindene i bevægelse. Man kan tænke sig, at der har været ført en livlig forhandlig med fremdragelse af eksempler på, hvor hårdt denne eller hin ville komme til at sidde i det, hvis gårdene skulle overtages til vurderingsprisen. De bønder, der har sat sig i spidsen for klagemålet, har inden mødet fået undersøgt, hvad priserne har været i andre egne af landet.

Ved at blade vurderingsfortegnelsen igennem får man det indtryk, at taxationssummerne har været overordentlig stramme — især når man sammenligner med det beløb, som gårdene hidtil har forrentet. Således nævner Sigurd Jensen i sin bog: »Fra patriarkalisme til pengeøkonomi« intet tilfælde på så store priser pr. tønne hartkorn, selv på landets bedste jord. — Jeg har ikke i arkivet kunnet finde en svarskrivelse fra stamhuset på fæste-

bøndernes henvendelse, men at der er taget hensyn til klagen fremgår af følgende uddrag af taxationsfortegnelsen, hvortil er føjet de endeligt aftalte købesummer:

By	Navn	td.	Hartkorn			Hidt. for- rentet	Tax. sum	Købe- sum
			sk.	fj.	alb.			
Blåvand	Ole B. Andreasen	2	0	0	$\frac{1}{4}$	rd. 400	rd. 1500	rd. 1010
Vejers	Terk. Bakkensen	2	2	0	$\frac{1}{4}$	400	2000	1400
Hyllerslev	Jens Andersen	2	4	3	0	875	3500	2100
—	Mogens Sørensen	2	5	1	$1\frac{3}{4}$	775	3600	2500
Orten	Nis Anton Hansen	4	3	3	$\frac{1}{4}$	1325	5500	2900
—	Jeppe Bertelsen	4	0	1	$1\frac{1}{2}$	1075	5000	2900
—	Jeppe Nielsens enke	3	3	3	$1\frac{1}{4}$	1075	4800	2900
Mejls	Rasmus Bondesen	4	0	0	$\frac{1}{2}$	1450	5500	3500
Frisvad	Anker P. Madsen	4	3	0	$1\frac{1}{4}$	1450	5500	3300
—	Jens Chr. Andersen	2	5	0	$1\frac{1}{2}$	800	3000	1600

Det er ikke nødvendigt med flere eksempler, for det er faktisk det samme forhold, der gentager sig i alle sognene. Taxationssummerne, der har ligget på op til 1000 rigsdaler pr. td. hartk. og derover, står ikke i noget fast forhold til den hidtidige forrentning — så man må regne med, at forskellige ting, der ikke kan konstateres, har spillet en rolle ved vurderingen. — For alle gårdes vedkommende er der en kraftig nedgang fra vurderingssummen til den endeligt aftalte købesum. Ja, i enkelte tilfælde er forholdet så grelt, at man undres over de drabelige afslag på op til 700 rigsdaler pr. tønde hartkorn. Det er ganske ubegribeligt, hvorfor stamhuset har ansat disse høje vurderingssummer, der, som fæstebønderne peger på, ikke står i noget rimeligt forhold til den hidtidige forrentning af gårdene.

Selve finansieringen af de mange selvejekøb

rejste selvfølgelig store problemer for såvel bondestanden som lovgivningsmagten. Men omkring 1830 trænger nye idéer om kreditinstitutioner ind over landegrænsen. Både i Frankrig og Tyskland var der med held oprettet kredit- og hypotekforeninger, og 1836 behandler den jyske stænderforsamling et forslag om en henvendelse til kongen om oprettelse af en kreditkasse, der særligt skulle finansiere selvejekøbene. Denne henvendelse førte ikke i første omgang til noget positivt resultat, og en kommission, der senere behandlede spørgsmålet, havde afvigende meninger om, hvorvidt staten skulle gribe ind for at fremme salget til selveje. — I betænkningen fra kancelliet bliver der henvist til, at selvkøbene kan ordnes økonomisk ved at godsejerne for det første vil sælge fæstegårdene til ca. to trediedele af almindelig handelsværdi, og for det andet vil godsejerne være villige til at lade fra to trediedele til tre fjerdedele af købesummen blive stående i gårdene som 1. prioritet.

Den sum, som fæstebønderne selv skal udrede bliver herefter ikke mere afskrækkende, end at de bør kunne magte selvejekøbet, hvis lysten til at blive selvejerbonde virkelige er til stede.

I 1850 blev der givet visse lempelser for oprettelse af kreditforeninger, men de fleste selvejekøb fra 1850 og fremefter bliver dog muliggjort ved at følge kancelliets henvisning, således at sælgerne lader hovedparten af købesummerne henstå som 1. prioritet i de forhenværende fæstegårde. — Således var også fremgangsmåden ved fæstegodssalget fra Nørholm. Næsten alle skøder fra 1861 og fremefter — og en genpart af hvert skøde ligger i arkivet — er udfærdiget således, at køberen afgiver en panteobligation på omkring tre fjerdedele

af købesummen til stamhuset, og denne prioritet forpligter han sig til at forrente med 4 procent årlig.

Det er selvfølgelig de mest velhavende fæstebønder, der har haft lettest ved at rejse købesummen. Men jeg kan ikke se nogen bestemt linie i dette økonomiske forhold.

Det er mit indtryk, at der blandt de først solgte gårde er flere, der udbetaler købesummen end senere i salgsperioden. Det hænger sikkert sammen med den voksende trang for tilstedeværelsen af likvid kapital for udvidelse af produktionen. Og samtidig er man blevet klar over, at man fik lånene i fideikommiskapitalen til en rimelig rente og iøvrigt på gode betingelser. — Jeg kan heller ikke konstatere, at det har været gårde over en vis størrelse, der bedre har kunnet magte selvejekøbet end andre.

Jeg anfører nogle eksempler:

1. YDERIK BY I THORSTRUP SOGN:

Af ialt 9 gårde ejede Nørholm de 6 første matrikelsnumre. 5 af gårdede blev solgt i 1861—62 og den sidste (matr. nr. 5) i 1875.

Matr. nr.	Hartkorn			Hidt. al.	Tax.		Købe- sum	Lån fra stamh.	Køber
	td.	sk.	fj.		forrnt.	rd.			
1	1	0	3	2	400	1500	850	600	Peder Larsen
2	2	4	0	$\frac{1}{4}$	900	3800	1700	500	Niels Sørensen
3	1	0	2	1	375	1200	600	450	P. Chr. Lauridsen
4	1	2	3	$1\frac{1}{2}$	315	1400	900	0	Christian Jensen
5	3	0	1	$2\frac{1}{2}$	785	3400	2100	1200	Hans Larsen
6	2	7	1	$1\frac{1}{2}$	900	3800	2500	0	Kr. Karl Kristensen

Matr. nr. 1 og 3 — Peder Larsen og P. Chr. Lauridsen — får lån fra fideikommiskapitalen på maksimumstørrelsen, $\frac{3}{4}$ af købesummen.

Matr. nr. 4 betaler stamhuset kontant, men får tinglæst en 1. prioritet på 800 rigsdaler til skolelærer Laurids Ibsen.

Matr. nr. 5 modtager halvdelen af købesummen i lån fra stamhuset. — Matr. nr. 2 — Niels Sørensen — låner af købesummen, 1700 rigsdaler, kun 500 rd. på Nårholm.

Matr. nr. 6 tilskødes Ole Pedersens svigersøn Kristen Karl Kristensen, der betaler de 2500 rigsdaler kontant, men han lader samtidig tinglyse et pantebrev til hans svigerfader på 800 rigsdaler.

Hvor tidligere fæstebønder har nydt aftægt på det solgte matrikelsnummer har dette forhold givet sig udslag i den endelige købesum. — Ved hoveriets omregning i 1856 til pengeydelse er hoveriet i dags sletter ofte undtaget for de fæstegårdes vedkommende, der lå nærmest hovedgården. Således har Yderik og Hodde fæstebønder udført dags-sletter på Nørholms enge flere år efter, at det almindelige hoveri var ophørt. Med de udstrakte engarealer har engbjergningen været noget af det hoveri, som herregården nødigst har givet afkald på.

Kr. Karl Kristensens hustru — Kjeldine f. 1839, d. 1933 — var den sidstlevende i Thorstrup sogn, der havde været med til hoveri på Nørholm, hvor hendes fader var fæstebonde til 1862.

2. HOSTRUP BY I ØSE SOGN:

Her ejede stamhuset 10 gårde på gennemsnitlig 3 td. hartk. Disse gårde har i forhold til deres stør-

relse og hidtidige forrentning været stramt vurderet ved taxationen; men de folk fra Hostrup må have været gode til handel, for i den endeligt af-talte købesum er afslaget stort.

Matr. nr.	Køber	Hartkorn			Hidt. al.	Tax. forrnt. sum	Købe- Lån f.		
		td.	sk.	fj.			rd.	rd.	rd.
1	Jeppe Pedersen	3	4	1	$\frac{1}{2}$	875	5800	2700	0
1b	Hans Nielsen	2	2	3	$1\frac{3}{4}$	585	3800	1800	1300
2	Niels Andreasen	4	2	0	$\frac{3}{4}$	875	5500	2500	0
3	Frismann og Terpager	3	3	0	$1\frac{3}{4}$	830	4700	2000	0
4	Peder Sk. Mortensen	3	3	0	$1\frac{3}{4}$	825	4600	2400	0
5	Søren Jepsen	3	0	1	$\frac{3}{4}$	840	4600	2200	0
6	Mathias Mortensen	3	1	2	$2\frac{1}{2}$	835	4600	2900	0
7	Peder Hansens enke	3	1	1	$1\frac{3}{4}$	840	4500	3000	2000
8	Jeppe Nielsen	2	6	3	$\frac{3}{4}$	700	4800	2800	2000
9	Niels Jensen	2	5	1	$2\frac{1}{2}$	765	3900	1900	1250

Hostrupfolkene må enten have haft penge på kistebunden eller have haft lånemuligheder andre steder, for kun fire af ti modtager lån fra stamhuset.

Som det blev understreget i bøndernes henvendelse angående de høje taxationspriser, havde fæstebønderne hidtil haft gårdene på billige betingelser. Og dette forhold giver udregningen af den hidtidige forrentning et klart udtryk for.

For de 10 gårde i Hostrup har den gennemsnitlige forretning af en tønde hartkorn svaret til 4% rente af 250 rigsdaler. I Yderik har forrentningen svaret til 300 rd. Og med enkelte afvigelser har dette forhold gentaget sig på alle stamhusets fæstegårde. Een tønde hartkorn har ydet normal rente af 250 til 300 rigsdaler. — Det har været yderst ri-

melige vilkår, og her ligger selvfølgelig den væsentligste årsag til, at fæstebønderne ikke har været særlig ivrige efter at overtage gårdene på taxationens betingelser.

I Hostrup har de 10 gårde med tilsammen 32 td. hartk. hidtil forrentet 7970 rigsd. — Ved taxationen forlanger stamhuset ialt 46,800 rd. for de samme gårde — eller 1460 rd. pr. td. hartkorn.

Det er ikke så underligt om bønderne har protesteret. Og at protesten har frugtet fremgår som nævnt af købesummen, der ialt kommer til at udgøre 24,200 rigsdaler — eller 755 rigsd. pr. tønde hartkorn.

I Yderik har de 6 gårde med ialt 12 td. hartk. tilsammen forrentet 3675 rigsdaler. Ved taxationen ansættes disse gårde til ialt 15,100 — eller 1260 rd. pr. td. hartk. — Den endelige købesum for de 6 gårde blev ialt 8650 rigsdaler, svarende til 720 rd. pr. td. hartkorn.

Den gennemsnitlige pris for de almindelige gårde fra 1 til 3 tønder hartkorn har været fra 7 til 800 rigsdaler pr. td. hartkorn. Men de enkelte større gåde på 4 til 6 td. hartk. har været forholdsvis dyrere. Prisen for Lindinggård bliver ca. 1000 rd. pr. td. hartk. Og Uhregård koster op mod 1100 rd. pr. td. hartk.

Matr. nr. 8 i Vesterbæk, Øse sogn, med hartkorn 4 td. 4 sk. 3. fj. vurderet til 8000 rd. sælges til Poul Nielsen for 5000 rigsdaler — eller ca. 1100 rd. pr. td. hartkorn.

Matr. nr. 1 Mejls med 4 tønder hartkorn sælges til Rasmus Bondesen for 3500 rigsdaler. Og matr. nr. 2 Næsbjerg ligeledes med 4 td. h. afhændes til Peder Olesen for 3400 rigsdaler.

3. NOGLE EKSEMPLER FRA ANSAGER SOGN:

Mat. Hartkorn				Navn	By	Taxations-	Købesum	Hidtil	Lan fra
nr.	t.	s.	f. a.			sum	forrentet	Lan fra	stamhuset
						rd.	rd.	rd.	rd.
5	3	4	0 3	Chr. Ebbesen,	Skovlund	5200	2700	780	1425
2	3	7	2 ¾	Chr. Lauridsen,	Krongård	6000	2800	780	1750
3	3	4	3 3	Laurid Jensen,	Skovlund	5200	2500	780	1225
4	3	3	1 1¾	St. Mar. Christiansen,	Skovlund	5000	1975	?	1425
6	3	3	2 ¼	Chr. Laugesen,	Ålling	6200	3000	1240	1300
5	3	2	3 ¾	Hans Jessen,	Lærkeholt	3900	2100	910	1525
3	2	2	3 1½	Anders Madsen,	Lund	3800	2000	1025	1500
14	2	0	0 2¼	Peder Jensen,	Kvie	3000	1800	685	1400
14	2	2	1 ¾	Peder Hansens enke,	Krogager	3300	1900	700	1425

De to største fæstegårde under stamhuset Nørholm var Lindinggård i Thorstrup sogn og Uhregård i Tistrup sogn. De solgtes begge i 1862. — Lindinggård med hartkorn 6 td. 1. sk. 0 fj. 1½ alb., der hidtil havde forrentet 1350 rigsdaler og vurderet til 12,000 rd. sælges til Ole Mortensen for 6500 rd. Thomas Nielsen køber Uhregård med 6 td. 7 sk. 1 fj. 2½ alb. hatkorn for 8000 rigsdaler. Den havde hidtil forrentet 1450 rd. og var vurderet til 14,000 rd. — I begge tilfælde beløb lånene fra stamhuset sig til tre fjerdedele af købesummen — henholdsvis 4500 og 6000 rigsdaler.

De 9 gårde, som er nævnt fra Ansager sogn, har ialt haft ca. 28 tønder hartkorn. De var ialt takseret til 41,600 rigsdalere eller ca. 1485 rd. pr. td. hartkorn. Ved salget koster de tilsammen 20,755 rigsdaler — eller 740 rd. pr. tønde hartkorn.

Gårdene i Ansager Sogn har gennemgående været højt ansat ved vurderingen. De 9 nævnte gårde

har endda været højere takseret end Hostrupgårdene i Øse Sogn. Men afslaget i den endelige købesum har været større i Ansager end i Øse — og når afslaget her er særlig stort skyldes det måske, at køberen af matrikel nr. 4 i Skovlund, Stefan Marius Christiansen sikkert er den mand, der har affattet de 106 fæstebønders henvendelse til stamhuset angående de høje vurderingssummer. Han er første mand, der underskriver, og dokumentet er ganske afgjort skrevet af hans hånd. — St. Marius Christiansen var fæster på matr. nr. 4 i Skovlund. Han var født i Gellerup ved Varde. I sine unge dage var han kusk på Nørholm, ligesom hans hustru også havde tjent der. Begge nød de stor anseelse hos herskabet. St. Marius Christiansen blev senere sognefoged og sognerådsformand i Ansager Sogn.

I fortegnelsen over fæstegårdenes hidtidige forrentning er der intet beløb anført for Stefan Marius Christiansens vedkommende. Gården har i vurderingsåret været fæsteledig. Det samme gælder for to gårde i Thorstrup Sogn.

Ved købet af fæstegårdene har tilvejebringelsen af købesummen selvfølgelig været det store problem for de tidligere fæstebønder.

Man kan gå ud fra, at velstanden har været forskellig — og den enkeltes dygtighed ligeledes. Men ens for alle har stamhuset tilbudt at lade indtil tre fjerdedele af købesummen blive stående som 1. prioritet i de afhændede gårde. Nogle — og det er de fleste — låner indtil maksimumsbeløbet, medens andre klarer sig med mindre.

De forskellige eksempler er taget i flæng fra de gamle jordebøger, vurderingsfortegnelser og rentelister. Der knytter sig derfor ikke noget særligt til de nærmere omtalte matrikelsnumre, men de giver

et billede af, hvorledes salget har formet sig. Fælles for alle selvejekøbene er stamhusets høje vurdering af gårdene i forhold til den hidtidige forrentning. Og ligeledes fælles for alle salg er de drabelige afslag fra taxationssummen til den endelige købesum.

FIDEIKOMMISKAPITALENS STØRRELSE og anbringelse 1874.

Salget af bøndergodset havde til 1874 andraget ca. 450,000 rigsdaler, og disse penge blev samlet i en fideikommiskapital, der tilhørte stamhuset. Dens hovedstol kunne ikke røres, men renterne kom stamhusets besidder tilgode. — Det var en efter den tids pengemål betydelig kapital, og dens anbringelse i de omliggende sogne har selvfølgelig været med til at præge egnens økonomiske liv. — Pengene var fortrinsvis anbragt i de forhenværende fæstegårde, men efterhånden som de økonomiske forhold bedredes for de tidligere fæstebønder, så de kunne afdrage eller udbetale deres gæld, kunne også andre lånsøgende komme i betragtning. Ved at gennemgå de gamle rentelister, ser man, hvorledes godsforvalteren hvert år har noteret navne op på folk, der søger økonomisk forstærkning på stamhuset, så snart der bliver penge ledige, så nye lån kan bevilges. I 1874 var fideikommiskapitalen anbragt i 18 forskellige sogne. Lånene blev forrentet med 4% og ifølge rentelisterne er det sjældent, at der er lån opsagt af stamhuset — medens låntagerne har kunnet afdrage efter evne og behag.

Sogn	Antal lån	Samlet lånebeløb	
Thorstrup	27	25,850	rigsdaler
Horne	38	43,275	—
Hodde	25	38,900	—
Tistrup	44	53,950	—
Ansager	30	34,450	—
Øse	53	63,100	—
Næsbjerg	26	31,950	—
Varde lands.	22	23,075	—
Janderup	3	5,375	—
Grimstrup	1	2,000	—
Ølgod	1	700	—
Outrup	2	1,900	—
Starup	2	1,900	—
Guldager	1	1,600	—
V. Nebel	2	1,975	—
Skads	1	2,000	—
Lunde	1	3,000	—
Lyдум	1	4,000	—
Endvidere var der af stamhusets kapital anbragt følgende beløb i tre af Sydvestjyllands større gårde, nemlig:			
Estrupgård		50,000	—
Sneumgård		30,000	—
Endrupholm		35,000	—

FIDEIKOMMISKAPITALENS ANBRINGELSE 1917

Sogn	Antal lån	Det samlede lånebeløb i kr.
Guldager	5	64,800
Grimstrup	4	37,000
Bryndum-V. Nebel	3	26,600
Agerbæk	1	3,000
Outrup	1	1,400
Varde landsogn	4	23,050
Erritsø	2	24,000
Brørup	1	100,000
Sneum	1	40,000
Hesselballe i Brusker herred	1	10,000
Strellev	1	15,000
Skads	1	2,600
Aarre	6	48,000
Esbjerg	3	102,000
Lyдум	1	24,000
Billum	1	8,000
(Skema fortsættes)		

(Fortsat)	Sogn	Antal lån	Det samlede lånebeløb i kr.
	Faaborg	1	6,500
	Øse	31	191,100
	Næsbjerg	13	106,400
	Thorstrup	17	117,000
	Horne	12	62,050
	Tistrup	14	112,750
	Hodde	15	117,900
	Ansager	8	50,600
	Ølgod	1	1,400
	Ialt	148 lån på	1,295,150 kr.

Stamhusets fideikommiskapital for det bortsolgte bøndergods udgjorde ved juni termin 1917 kr. 1,205,750 foruden det teilmanske fideikommis på kr. 89,400 tilsammen 1,295,150 kroner, og denne kapital var anbragt som 1. prioritet i 148 gårde fordelt på 25 forskellige sogne. Lånebeløbene har været af vidt forskellig størrelse. Fra bortsalgets tid i 1860'erne var de mindste beløb 2—300 rigsdaler, medens de almindelige lån var på 1500 op til 3000 rigsdaler og enkelte derover. — Gennem årene indskrænkes lånenes antal, og da fideikommiskapitalen stadig er nogenlunde den samme, bliver der mulighed for, at de tilbageværende eller nye låntagere kan få deres lån forhøjet. I 1917 er de mindste lån på 1400 kroner og det største på 100,000, men de almindelige lån ligger på omkring 10,000 kroner.

Salget af Nørholms bøndergods strakte sig fra 1861 til 1879, og dermed var en periode af Vestjyllands bondehistorie afsluttet.

Nu i disse år afsluttes en anden periode, eftersom de sidste lån fra stamhusets fideikommiskapital er ved at være inddraget. Ved stamhusafløsningen i 1920 og ligeledes ved ejerskiftet i 1929 blev

mange lån afviklede, da der skulle bruges store beløb til henholdsvis afløsningssum og arveafgift. — Det var i første omgang lånene i de fjernere liggende sogne, der måtte holde for — medens lånene i sognene omkring Nørholm er bevaret længst.

Nørholms saga — først som stor jordbesidder rundt i de mange sogne, og senere som långiver — er ude. Men stamhuset Nørholms betydning, både som det første og det sidste, har været et interessant og værdifuldt træk i Vardeegnens bondehistorie.
